

Ю.М. Кацюра (Мінск, БДУ)

### **ДЫСКУРСНЫЯ МАРКЁРЫ Ў СВЯТЛЕ ТЭОРЫІ РЭЛЕВАНТНАСЦІ**

У апошнія дзесяцігоддзі дыскурсныя маркёры актыўна вывучаюцца ў лінгвістыцы. У літаратуры гэтыя адзінкі фігуруюць пад рознымі назвамі: дыскурсныя часціцы, дыскурсныя злуч(аль)нікі, дыскурсныя аператары, прагматычныя маркёры, прагматычныя часціцы і інш. Звычайна азначэнне таго, што сабой ўяўляе дадзеная катэгорыя моўных адзінак, вар’іруе ад аднаго аўтара да іншага, ад адной публікацыі да іншай [2; 4; 5; 7; 8]. Тэарэтычная парадыгма, у рамках якой аналізуюцца дыскурсныя маркёры (лагічны аналіз мовы, лінгвістыка тэксту, прагматыка, аналіз дыялога, дыскурс-аналіз і інш.) істотна ўплывае не толькі на выбар адпаведнага тэрміна, але і на сам інструментарый апісання, а таксама на тое, якім чынам акрэсліваюцца межы разглядаемага класа адзінак [8, с. 7].

Прынцыпова важнай уласцівасцю дыскурсных маркёраў з'яўляецца іх непасрэдная сувязь з функцыянаваннем дыскурса. Меркаванні розных даследчыкаў сыходзяцца на тым, што дыскурсныя маркёры ствараюць прагматычны сэнс выказвання і адыгрываюць важную ролю ў прагматычнай кампетэнцыі моўцы.

У групу дыскурсных маркёраў могуць уваходзяць прадстаўнікі розных часцін мовы (часціцы, прыслоўі, дзеясловы і інш.), а таксама асобныя выразы, словазлучэнні і нават цэлыя сказы. Прыналежнасць слова да «класа» дыскурсных маркёраў вызначаецца галоўным чынам на падставе функцыянальных крытэрыяў. Прыкладамі дыскурсных маркёраў у англійскай мове з'яўляюцца *and, but, or, because, well, you see, you know* [4].

Дыскурсныя маркёры паступова становяцца аб'ектам увагі і даследчыкаў-русістаў [8; 9; 12]. Прыкладамі дыскурсных маркёраў рускай мовы з'яўляюцца *снова, конечно, как раз, кстати, что ли, всего лишь* [8], а таксама *понимаешь, видишь (вишь), знаешь, хорошо* [12] і інш.

Адзін з глабальных падыходаў да вывучэння дыскурсных маркёраў прадстаўлены тэорыяй рэлевантнасці [1], якая распрацоўваецца ў рамках кагнітыўнай лінгвістыкі. З пазіцыі тэорыі рэлевантнасці дыскурсныя маркёры — гэта моўныя сродкі, якія не выконваюць ніякай сінтаксічнай функцыі ў сказе і дзякуючы сваім семантычным і прагматычным уласцівасцям, з'яўляюцца праваднікамі ў інтэрпрэтацыі выказвання [1, с. 41]. Моўца ўжывае дыскурсныя маркёры для ўзмацнення кантэкстуальнага эфекта і памяншэння кагнітыўнага намагання (*cognitive effort*), якое слухач павінен прыкласці для інтэрпрэтацыі выказвання.

Заснавальнікамі тэорыі рэлевантнасці з'яўляюцца французсікія вучоныя Д. Шпербер і Д. Уілсан. Упершыню сваю канцэпцыю яны прадставілі ў кнізе «*Relevance. Communication and Cognition*», якая выйшла ў 1986 г. Д. Шпэрбэр і Д. Уілсан на базе кагнітыўнай тэорыі значэння Дж. Фодара і інферэнцыйнай мадэлі астэнсіўнай камунікацыі пабудавалі сваю тэорыю моўных зносінаў, узяўшы за аснову не прынцып кааперацыі, а прынцып рэлевантнасці [10, с. 85].

Любое даследаванне мовы абапіраецца на тую ці іншую мадэль камунікацыі, якіх у лінгвістыцы звычайна выдзяляюць тры: інфармацыйна-кодавая, інферэнцыйная і інтэракцыйная [10, с. 23]. Яркім прыкладам тэарэтычнага падыходу, які аддае прыярытэт інфармацыі, стала кодавая мадэль камунікацыі. Каротка яна можа быць апісана наступным чынам: адрасант пры дапамозе пэўнага кода кадзіруе нейкае паведамленне, якое адрасат пры дапамозе таго ж кода дэкадзіруе. Паведамленне, якое адрасант адпраўляе адрасату, абмяжоўваецца толькі тымі думкамі, якія адрасант паведамляе наўмысна. Гэта і стала галоўнай прычынай крытыкі дадзенай мадэлі камунікацыі. Адпраўляючы паведамленне, адрасант дэманструе таксама і свае інтэнцыі, якія не могуць быць распазнаныя ў рамках кодавай мадэлі. Такім чынам, разуменне выказвання з'яўляецца нашмат больш складаным працэсам, чым проста дэкадзіраванне.

Праблемы семантыка-прагматычнага характару стымулявалі распрацоўку інферэнцыйнай мадэлі камунікацыі, ідэйным пачынальнікам якой з’яўляецца П. Грайс. Па П. Грайсу працэс камунікацыі ініцыіруецца не столькі жаданнем моўцы перадаць пэўную «думку», колькі зрабіць свае інтэнцыі зразумелымі для іншых. І кіруецца прынцыпам кааперацыі і вяцякаючымі з яго максімамі (колькасці, якасці, рэлевантнасці і манеры. Камунікацыя — гэта сумесная дзейнасць усіх ўдзельнікаў, кожны з якіх усведамляе яе агульную мэту ці «кірунак». Дзякуючы таму, што моўца паважае прынцып кааперацыі і максімы, яго суразмоўца можа адэкватна інтэрпрэтаваць самыя двухсэнсоўныя выказванні ці выказванні, якія няпоўна выражаюць нейкую думку.

Тэорыя П. Грайса стала значным унёскам у тэорыю інтэрпрэтацыі выказванняў, аднак многія пытанні засталіся недапрацаванымі. Развіваючы ідэі П. Грайса, Д. Шпербер і Д. Уілсан, узяўшы за аснову не прынцып кааперацыі, а прынцып рэлевантнасці, стварылі моцную тлумачальную мадэль камунікацыі і кагніцыі.

У працэсе камунікацыі суразмоўцы імкнуцца паказаць адзін аднаму, што перадаваемая імі інфармацыя рэлевантная. Паняцце рэлевантнасці закладзена ў разуменні кожнага чалавека (гарантыя рэлевантнасці). Выказванне аўтаматычна перадае адрасату гарантыю сваёй рэлевантнасці. Моўца дзейнічае так, каб ягоны ўнёсак выглядаў дастаткова рэлевантным для адрасата і надзейна гарантаваў бы, што кагнітыўныя намаганні апошняга, неабходныя для апрацоўкі інфармацыі, не дарэмныя.

Рэлеваннасць — гэта асаблівая тэорыя інтэрпрэтацыі (пазіцыя слухача), якая разглядае ў якасці сваёй асноўнай задачы ўлік значных і нязначных для дадзенай сітуацыі кагнітыўных аспектаў паведамлення і якая канцэнтруе ўвагу на выяўленні як мага больш вялікай колькасці значных і нейтралізацыі нязначных аспектаў інфармацыі [11, с. 40].

Прынцып рэлевантнасці гучыць наступным чынам: любы акт астэнсіўнай камунікацыі ўтрымлівае прэзумпцыю сваёй асабістай аптымальнай рэлевантнасці [13, с. 233].

Сваю тэорыю камунікацыі Д. Шпэрбер і Д. Уілсан называюць астэнсіўна-інферэнцыйнай. Калі разглядаць камунікацыю з пазіцыі адрасанта, яна з’яўляецца астэнсіўнай, а калі з пазіцыі адрасата — інферэнцыйнай. Згодна з гэтай мадэллю, паводзіны ўдзельнікаў камунікацыі носяць астэнсіўны, г.зн. дэманстратыўны характар. Для гэтай мадэлі характэрна існаванне інфарматыўнага і камунікатыўнага намераў. Інфарматыўны намер заключаецца ў інфармаванні адрасата аб чым-небудзь, у той час як камунікатыўны намер дае зразумець адрасату пра існаванне інфарматыўнага намеру. Так, ведаючы, што моўца мае камунікатыўны намер, адрасату прасцей ідэнтыфікаваць і яго інфарматыўны намер. Паспяховасць камунікацыі залежыць ад таго, ці атрымалася ў адрасата распазнаць інфарматыўны намер адрасанта.

Важнымі паняццямі у тэорыі Д. Шпэрбера і Д. Уілсан з’яўляюцца паняцці кантэксту і кантэкстуальнага эфекту. Кантэкст — гэта набор

уяўленняў, якія ствараюць «кагнітыўнае асяроддзе» індывіда. Ён не з'яўляецца дадзенасцю, а будзеца ад выказвання да выказвання. Згодна з тэорыяй рэлевантнасці, інтэрпрэтацыя выказвання ажыццяўляецца пры дапамозе механізмаў высноваў, якія будуецца на лінгвістычным значэнні выказвання і на экстралінгвістычных дадзеных.

Выказванне для нейкага кантэксту можа быць больш ці менш рэлевантным. Залежыць гэта ад сілы кантэкстуальнага эфекту, пад уздзеяннем якога знаходзіцца ўвесь кантэкст, і працэсуальных выдаткаў, патрэбных для апрацоўкі выказвання. Чым мацнейшы кантэкстуальны эфект, тым больш рэлевантнае выказванне; чым больш працэсуальных выдаткаў, тым выказванне менш рэлевантнае [13, с. 218]. Узровень аптымальнай рэлевантнасці дасягаецца тады, калі выдаткі на апрацоўку інфармацыі, г.зн. неабходныя кагнітыўныя намаганні, не перавышаюць атрыманых кантэкстуальных эфектаў. Падчас інтэрпрэтацыі выказвання слухач выбірае і актыўна канструюе кантэкст, які дазваляе дасягнуць найбольшага кантэкстуальнага эфекту з найменшымі кагнітыўнымі / працэсуальнымі выдаткамі.

Усе лінгвістычныя і нелінгвістычныя элементы любога акта астэнсіўнай камунікацыі альбо павышаюць кантэкстуальны эфект (што спрыяе больш паспяховай інтэрпрэтацыі), ці дапамагаюць зменшыць кагнітыўныя намаганні, неабходныя для працэсу інтэрпрэтацыі. Адзін са спосабаў скараціць працэсуальныя намаганні — гэта даць спецыяльныя працэдурныя інструкцыі адрасату [11, с. 45].

Так, у рамках тэорыі рэлевантнасці выдзяляюцца два тыпы значэнняў: канцэптуальнае і працэдурнае. Словы пры дадзеным падыходзе таксама могуць быць «канцэптуальнымі» («conceptual words»), якія кадзіруюць пэўнае паняцце, і «працэдурнымі» («procedural words»), якія кадзіруюць інструкцыю адносна апрацоўкі пэўнага паняцця [3, с. 1414]. Канцэптуальнае значэнне закладзена ў прапазіцыях, а носьбітамі працэдурнага значэння, якое кіруе працэсам інтэрпрэтацыі прапазіцый, выступаюць менавіта дыскурсныя маркёры. Прапазіцыйныя рэпрэзентацыі выказвання патэнцыйна становяцца прычынай рознай колькасці магчымых інтэрпрэтацый. Задача слухача, такім чынам, — знайсці найбольш рэлевантную (падыходзячую) інтэрпрэтацыю ў дадзеным кантэксце [3, с.1414–1415]. Сам працэс інтэрпрэтацыі палягчаецца пры абмежаванні колькасці гіпотэз, якія павінен праверыць слухач, каб сапраўды дайсці да разумення выказвання. Пры аналізе канектываў *so*, *after all*, *but* Д.Блэйкмор высветліла, што іх мэтай з'яўляецца абмежаванне інферэнцыйнай апрацоўкі прапазіцый. З'яўляючыся лінгвістычна кадзіраванымі, яны, аднак, нічога не дадаюць да зместу выказвання з імі. Працэдурная інфармацыя, якая кадзіруецца гэтымі словамі, мае эфект скарачэння намаганняў, што патрабуюцца ад адрасата для працэсу інтэрпрэтацыі. Такім чынам, верагоднасць правільнай інтэрпрэтацыі ваказвання павялічваецца [11, с. 45]. Працэдурнае значэнне, носьбітамі якога з'яўляюцца дыскурсныя маркёры, ўзмацняе рэлеваннасць любога акта астэнсіўнай камунікацыі [11, с. 46].

Так, менавіта дыскурсныя маркёры з'яўляюцца своеасаблівымі інструкцыямі для працэдур правільнай (закладзенай інтэнцыяй моўцы) інтэрпрэтацыі слухачом канцэптуальнай / прапазіцыянальнай інфармацыі. Пры дапамозе дыскурсных маркёраў моўца кіруе інтэрпрэтацыйным працэсам, абмяжоўвае колькасць дапушчальных інтэрпрэтацый.

#### ЛІТАРАТУРА

1. Anderson, G. Pragmatic Markers and Sociolinguistic Variation: A Relevance-Theoretic Approach to the Language of Adolescents. — Amsterdam, 2001.
2. Blakemore, D. Discourse markers // The Handbook of Pragmatics / L.R. Horn, G. Ward. — Amsterdam: John Benjamins, 2001. — P. 221–240 .
3. Borderia, S.P. Do discourse markers exist? On the treatment of discourse markers in the Relevance Theory // Journal of Pragmatics. — 2008. — Vol. 40. N.8. — P. 1411–1434.
4. Fraser, B. What are Discourse Markers? // Journal of Pragmatics. — 1999. — Vol.31. — P. 931– 952.
5. Jucker, A., Ziv, Y. Discourse markers: description and theory. — Amsterdam, 1998.
6. Schiffrin, D. Discourse. — Cambridge, 1987.
7. Schourup, L. Discourse Markers // Lingua. — 1999. — Vol. 107. — P. 227– 265.
8. Дискурсивные слова русского языка: опыт контекстно-семантического описания / под ред. К. Киселёвой, Д. Пайара. — М., 1998.
9. Дискурсивные слова русского языка: контекстное варьирование и семантическое единство / К. Киселева, Д. Пайар (сост.) — М., 2003.
10. Макаров, М.Л. Основы теории дискурса. — М, 2003. — С. 119.
11. Правикова, Л. Релевантность как лингвистическая и когнитивная категория // Текст и дискурс: традиционный и когнитивно-функциональный аспекты исследования. — Рязань, 2002. — с. 40-49.
12. Словарь структурных слов русского языка / В.В. Морковкин [и др.]. — М., 1997.
13. Шпербер, Д., Уилсон, Д. Релевантность // Новое в зарубежной лингвистике. — Вып. 23: Когнитивные аспекты языка. — М., 1988. — С. 212–233.